

Ljubiteljska uporaba detektorjev kovin in njeno mesto v okviru varstva arheološke in zgodovinske dediščine. Poročilo z okrogle mize Slovenskega arheološkega društva

© Andrej Gaspari

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Andrej.Gaspari@ff.uni-lj.si

Organizator: Slovensko arheološko društvo, zanj: Andrej Gaspari in Matija Črešnar

Termin: 5. april 2018 med 13.00 in 16.00

Kraj: Narodni muzej Slovenije – ploščad Metelkova (Maistrova 1)

Prisotni: Patricija Bratina (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica), Danijela Brišnik (ZVKDS, OE Celje), dr. Matija Črešnar (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta), Jani Ferjan (Nomadis, d. o. o.), dr. Teja Gerbec (Goriški muzej), Mihela Kajzer Cafnik (ZVKDS, OE Maribor), dr. Andrej Gaspari (UL FF), dr. Jana Horvat (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), Bojan Kopač (sodelavec Uprave RS za zaščito in reševanje), dr. Uroš Košir (Avgusta, d. o. o.), Borut Križ (Dolenjski muzej), Stanislav Lotrič (URZSR), dr. Boštjan Laharnar (Narodni muzej Slovenije), dr. Alenka Miškec (NMS), Miha Mlinar (Tolminski muzej), Jaka Pavlovič (preizkuševalec detektorjev), dr. Martin Premk (Vojaški muzej Slovenske vojske) in Jože Šerbec (Kobariški muzej).

Uvod

Okrogle mize se je skupno udeležilo 18 udeležencev, in sicer poznavalca razširjenosti in pojavnih oblik ljubiteljskega iskanja z detektorji kovin, arheologi, (vojaški) zgodovinarji, kustosi in konservatorji iz akademske in raziskovalne sfere ter ustanov s področja varstva dediščine ter predstavnika Uprave za zaščito in reševanje. Dogodek je povezoval Andrej Gaspari.

Udeležence je uvodoma nagovoril g. Silvester Gaberšček, vodja Sektorja za nepremično kulturno dediščino Direktorata za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo.

Izhodišča za razpravo je ponudila predstavitev rezultatov anonimne spletne ankete o ljubiteljskem iskanju arheoloških najdb ter njihova primerjava z aktualnimi študijami in analizami te dejavnosti v drugih evropskih državah.

Glavni namen ankete je bil pridobiti reprezentativen vpogled v razširjenost, intenzivnost in organiziranost ljubiteljskega ukvarjanja z iskanjem arheoloških najdb na ozemlju Republike Slovenije, vključno z ostalinami I. in II. svetovne vojne, ne glede na to, ali se tako iskanje izvaja z uporabo posebnih tehničnih sredstev (npr. detektorji kovin) za ta namen ali brez.

Prispevek in pojavne oblike te dejavnosti s stališča ohranjanja in promocije kulturne dediščine so bile predmet razprave v nadaljevanju dogodka s ciljem oblikovanja predlogov za nove oblike in spremembe oziroma nadgradnjo obstoječih mehanizmov sodelovanja med iskalci ter raziskovalnimi ustanovami in institucijami varstva ter službami za zaščito in reševanje.

Program in vsebina okrogle mize

Uvodna predstavitev (doc. dr. Andrej Gaspari, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo):

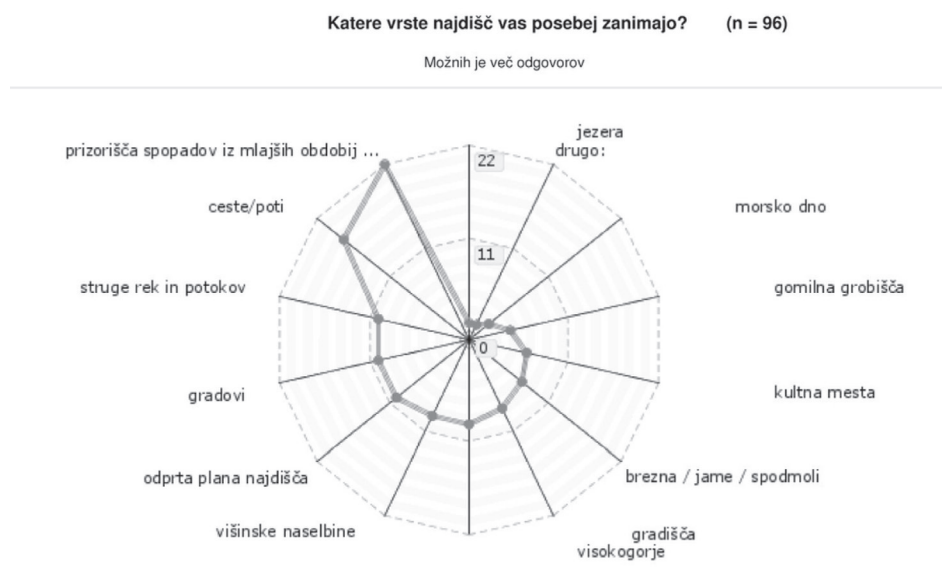
- seznanitev udeležencev z glavnimi poudarki rezultatov ankete o ljubiteljskem iskanju arheoloških ostalin;
- predstavitev strategije in veljavne ureditve varstva arheološke dediščine v področnem zakonu (ZVKD-1 2008) (naključne najdbe – iskanje arheoloških ostalin – arheološke raziskave) ter lastninske pravice na arheoloških najdbah (premičnih ostalinah);
- predstavitev koncepta iskanja arheoloških ostalin, kot ga predvideva Pravilnik o iskanju arheoloških ostalin (Pravilnik 2014), in pričakovanih učinkov njegovega izvajanja.

Poudarki rezultatov ankete

Nagovor ankete z 58 vprašanji, namenjene arheologom, je odprlo 240 obiskovalcev. Od tega je 164 obiskovalcev nadaljevalo na anketo, ki jo je nato začelo izpolnjevati 154 respondentov. Od skupaj 123 respondentov jih je 83 anketo izpolnilo v celoti, 40 pa delno.

Nagovor ankete z 58 vprašanji, namenjene ljubiteljskim iskalcem, je odprlo 330 obiskovalcev. Od tega je 187 obiskovalcev nadaljevalo na anketo, ki jo je nato začelo izpolnjevati 150 respondentov. Od skupaj 154 respondentov jih je 58 anketo izpolnilo v celoti, 96 pa delno (sliki 1 in 2).

Organizator ocenjuje, da je odziv na anketo med arheologi dober in da odraža splošno zavedanje o potrebi po

Slika 1. Primer rezultatov ankete oz. odgovorov na vprašanje »Katere vrste najdišč vas posebej zanimajo?«

aktivni nasloviti problematike. Število respondentov s strani ljubiteljskih iskalcev ocenjuje kot pričakovano in visoko, dobljen vpogled pa kot reprezentativen.

Rezultati obeh anket, ki so bili udeležencem posredovani pred sestankom, so zgovorni sami sebi, zato se je organizator pri njihovi predstavitvi omejil na analizo in komentar intenzivnosti ljubiteljskega iskanja in oceno vpliva na arheološki zapis, v tem primeru zlasti števila odkritih najdb.

Dobljene minimalne povprečne vrednosti so bile primerjane z rezultati raziskave spletnih virov (ang. *netnography*) iz leta 2017 (glej Hardy 2017), ki je zajela omrežja izbranih evropskih držav (Anglija in Wales, Avstrija, Belgija, Danska, Irska, Nizozemska, Severna Irska, Škotska), ZDA, Kanade, Nove Zelandije in Avstralije. Rezultati kažejo presenetljivo visoko stopnjo ujemanja z rezultati slovenske ankete in omogočajo interpoliranje oz. preslikavo faktorjev, ki jih iz ankete SAD ni bilo mogoče ugotoviti oz. pridobiti in se tičejo zlasti ocen števila iskalcev.

Analiza spletnih omrežij je pokazala, da se v zajetih državah z iskanjem povprečno ukvarja 1 oseba na 2.251 prebivalcev. Minimalno povprečje iskalnih ur za uporabnika detektorja na leto znaša 286,02 ure, kar na podlagi statistike odkritih najdb omogoča zanesljivo

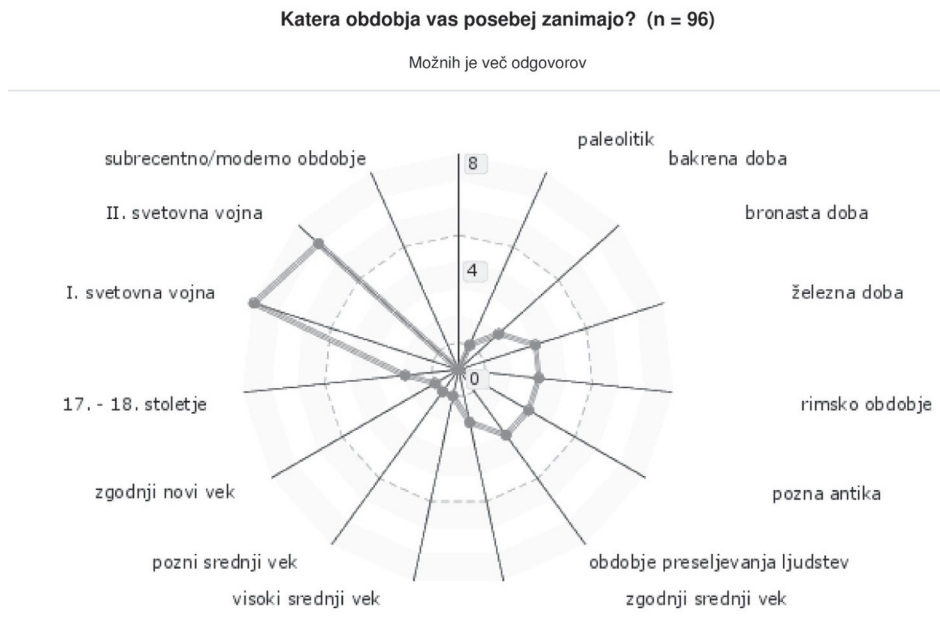
sklepanje o 88 sporočanja vrednih najdb (ang. *reportable finds*) od skupno 314,62 predmetov na leto po posameznem iskalcu (faktor vse najdbe/poročanja vredne najdbe = ca. 0,28).

V sosednji Avstriji so glede na anketo (24 respondentov), objavljeno leta 2011, iskalci z detektorji kovin to dejavnost opravljali povprečno najmanj 2,83 ure na dan in 29,58 dni na leto, skupno povprečno najmanj 83,71 ure iskanja na leto. Po drugi anketi (133 respondentov) so minimalne povprečne vrednosti večje in znašajo 3,9 ure na dan, 56 dni oziroma skupno 218,4 ure na leto.

Glede na anketo SAD (66 respondentov) so slovenski iskalci to dejavnost opravljali povprečno najmanj 2,19 ure na dan in 27,8 dni na leto, skupno povprečno 60,88 ure na leto na iskalca.

Posamezen iskalec, zajet v anketi SAD, povprečno najde najmanj 7,02 najdbe na dan.

V kolikor za izhodišče za približno določitev števila iskalcev v Sloveniji privzamemo vrednost 1 iskalec na 6.931 (svetovno povprečje – nelegalno iskanje)/4.106 (Avstrija)/2.251 (svetovno povprečje – skupaj) prebivalcev (1. 1. 2017 = ca. 2.065.000), dobimo oceno o 297/503/917 iskalcih, ki skupno iskanju povprečno namenijo 18.081/30.623/55.827 ur na leto.

Slika 2. Primer rezultatov ankete oz. odgovorov na vprašanje »Katera obdobja vas posebej zanimajo?«

Ocenjenih 297/503/917 iskalcev glede na rezultate ankete odkrije povprečno najmanj 57.961/98.163/178.958 najdb na leto, od tega 15.109/25.589/50.108 vrednih poročanja.

Povprečen iskalec se s tem ukvarja že najmanj 6,15 let.

Zgornje minimalne ocene lahko poljubno nižamo, pa bodo še vedno ostale neprijetno visoke. Analiza je potrdila pričakovano razmerje med razmeroma omejenim krogom iskalcev predmetov iz časa kovinskih obdobj, prazgodovine, antike in (zgodnjega) srednjega veka ter poudarjeno zanimanje za ostaline I. in II. svetovne vojne (slika 2). Analiza spleta bi zelo verjetno ta trend še poglobila, saj že nesistematičen pregled forumov izdaja izrazito prevlado komunikacije ostalin vojn preteklega stoletja.

Ob presoji, o kolikšnem deležu dejansko odtujenih ostalin smemo domnevati pri ocenjenem številu odkritih najdb, ne smemo spregledati, da določen krog iskalcev vendarle ostaja in bo ostal v senci. Organizator ocenjuje, da se z iskanjem predmetov iz »klasičnih« arheoloških obdobj pri nas bolj ali manj intenzivno ukvarja nekje med 50 in 100 iskalcev, ki na letni ravni odkrijejo nekje med 2.000 in 4.000 kakovostnih kovinskih najdb. Projekcija takega tempa izgubljanja dragocenih sestavnih delov arheološkega zapisa je za javni interes varstva dediščine

fundamentalno nevzdržna, ne glede na obseg gradiva, ki se preproda na mednarodnem trgu oziroma ostane na ozemlju RS v javnosti nedostopnih zbirkah.

Izhodišča za diskusijo

- Predlogi za načine promocije in nadgraditev mehanizmov sodelovanja z iskalci, ki si tega želijo, ter načine pritegnitve tistih iskalcev, ki se za tako sodelovanje doslej niso mogli odločiti.
- Predlogi za nadgradnjo mehanizmov pregona pravih »črnih« detektorašev, ki najdbe preprodajajo, in oseb, ki pri tem sodelujejo (ustrezne spremembe Kazenskega zakonika v skladu s konvencijo Sveta Evrope (ang. *Convention on Offences relating to Cultural Property*) (Council of Europe 1985), ki države podpisnice med drugim spodbujajo h kvalificiranju nedovoljenega pridobivanja arheoloških najdb, sodelovanja pri njihovem transportu, pošiljanju in preprodaji za kazniva dejanja.
- Problematika senzacionalističnega in nereflektiranega poročanja medijev o dejavnostih, ki so v očitnem nasprotju z javnim interesom varstva ostalin, in primeri odkritega promoviranja nezakonitega izkopavanja; vloga stanovskih društev in nacionalne veje združenja ICOMOS?

Predstavitev

Arheologija modernih konfliktov: kaj lahko k razumevanju modernih konfliktov doprinese arheologija
(dr. Uroš Košir)

Problematika varstva arheološke dediščine I. in II. svetovne vojne. Izhodišča za diskusijo:

- razširjena definicija arheoloških ostalin iz ZVKD-1 glede na predhodno zakonodajo s področja varstva kulturne dediščine;
- arheološke dimenzije območij zgodovinske in memorialne dediščine ter vizija sodelovanja med disciplinami pri opredelitvi območij posebnega pomena (bojišča, bitke, infrastruktura, bolnice, tehnike, razbitine letal in ladij, grobišča in pokopi, varstvo kompleksnih ostalin v prostoru: npr. fronta z zaledjem) kot prostor rezervatnega varstva s posebnim režimom (merila in kriteriji vrednotenja in mehanizmi za njihovo vzpostavitev);
- dodana vrednost arheološke metodologije terenskih raziskav na ravni mikrotopografskega dokumentiranja sledov dogajanj kot dopolnitve ostalim zgodovinskim virom ter koncept varovanja/ohranjanja materialnih ostankov v povezavi z naravnim ali antropogeno preoblikovanim okoljem;
- regulacija dolgoročne hrambe premičnih najdb s strokovno identificiranimi lastnostmi dediščine kot eno osnovnih vodil javnega interesa in logika/mehanizmi identifikacije predmeta kot dediščine na primeru ostalin I. in II. vojne (do izdaje odločbe kot dokazila o izvoru in ne dokazila o lastninski pravici); kriteriji vrednotenja tovrstne premične dediščine;
- dokazano pozitivni učinki ljubiteljskega iskanja in zbiranja ostalin vojn (prepoznavnost regije in zbirke/zasebni muzeji kot obogatitev turistične ponudbe krajev, kjer je le-ta pičila, ter učinki ohranjanja dediščine v bližini mesta, od koder izhaja; tradicija zbiranja kot etnološki fenomen/živa dediščina) v nasprotju z nezdržljivostjo povsem nereguliranega, neavtoriziranega in nenadzorovanega odnašanja vojnih ostalin s predlogi nominacij za vpis na Unescov seznam svetovne dediščine (tudi z vidika delovanja režimov varstva in drugih področij skrbnega pregleda s strani ICOMOS-ovih strokovnjakov);
- konkretni razlogi posameznikov ali skupin iskalcev/zbiralcev proti uvrstitvi gradiva iz I. in II. svetovne

vojne med arheološke ostaline ter razlogi za nasprotovanje veljavni regulaciji področja;

- razlogi za neuspeh veljavnih odlokov za zavarovanje materialnih ostalin I. svetovne vojne (npr. na območju občine Tolmin od leta 1993) (Splet 1).

Problematika varstva dediščine v okviru varstva pred neeksploziranimi ubojnimi sredstvi (NUS)
(Stanislav Lotrič in Bojan Kopač)

Izhodišča za diskusijo:

- NUS kot evidentna, realna in prežeča nevarnost v primeru iskanja z detektorji kovin in naključnega odkrivanja ob posegih v prostor/prevlada enega javnega interesa nad drugim;
- predstavitev relevantnih določil področne zakonodaje in obveznih ravnanj ob najdbah;
- protokoli in pravila rokovanja pristojnih služb (nevtaliziranje na mestu/premik, dokumentiranje mesta najdbe in evidentiranje ter hramba v izobraževalne namene);
- možnosti in omejitve za sodelovanje in izmenjavo podatkov med institucijami varstva dediščine in službami zaščite in reševanja;
- predpogoji za hrambo v muzejskih zbirkah in problematika legalnega posedovanja: pregled s strani pristojne službe in certificiranje.

Povzetek razprave

V ospredju zanimanja organizatorjev so bili recepcija prizadevanj za izboljšanje in nadgradnjo sodelovanja med institucionalno stroko in ljubiteljskimi iskalci, ki sta jo komentirala gospoda Jani Ferjan in Jaka Pavlovič, ter pogledi na arheološko obravnavo in vrednotenje ostalin I. in II. svetovne vojne, ki sta jih prispevala g. Jože Šerbec in dr. Martin Premk. Glavni poudarki njihovih razmislekov vključujejo:

- JF: kot pooblaščen prodajalec detektorjev kovin ima dober pregled nad kupci tovrstnih naprav, kot eden od moderatorjev spletnega foruma pa nad razmišljanjem vsaj dela skupnosti iskalcev. Prepričan je, da je ocena o 900 ljubiteljskih iskalcih previsoka. Sam meni, da se skupno število občasnih iskalcev giblje okoli 500, bolj aktivnih pa naj bi bilo le nekje med 50 in 100 iskalcev. Sorazmerno s številom iskalcev je

posledično tudi manjše število najdb. Drug dejavnik, za katerega meni, da prav tako vpliva na nekoliko nižje število najdb v primerjavi z vrednostmi iz raziskave spletnih virov (Hardy 2017), je slabša tehnična opremljenost iskalcev. Velika večina iskalcev pri nas uporablja detektorje kovin nižjega cenovnega razreda, medtem ko v državah, ki so zajete v prej omenjeni raziskavi, iskalci večinoma uporabljajo zmogljivejše detektorje.

Pobude in poskusi za organizacijo druženj – relijev iskalcev so se izjalovili; interes deklarativno obstaja, zagotovitev prisotnosti pa izostane, podobno kot v primeru pričujoče okrogle mize.

- JP: kot poznavalec področja in eden od moderatorjev spletnega foruma meni, da ustrezna ureditev področja zahteva predvsem sodelovanje med uporabniki detektorjev kovin, arheološko stroko in državnimi institucijami za varstvo dediščine, saj drugačen pristop potiska iskalce v ilegalne aktivnosti, ki so nato najboljše zagotovilo, da se bo kulturna dediščina obravnavala nenadzorovano, nestrokovno in posledično na škodljiv način. Kot uspešen način sodelovanja prepoznava ureditev v drugih državah, npr. v Angliji.

Podpira prepoved namenske uporabe detektorjev kovin za iskanje kulturno-zgodovinskih ostalin brez dovoljenja pristojnih institucij. Ob tem opozarja, da ZVKD-1 ne prepoveduje, da bi ljubitelji uporabljali detektorje v dejavnostih, ki ne predstavljajo iskanja arheoloških ostalin (iskanje meteoritov, sodobnih izgubljenih predmetov, sekundarnih surovin, instalacij, zakladov po 53 čl. SPZ-A, feromagnetnih in drugih mineralov, tehnično testiranje detektorjev ipd.) na območjih izven registriranih arheoloških najdišč, pri čemer je močno povečana možnost naključnih najdb kulturno-zgodovinskega pomena, s tem pa tudi potencialno nestrokovnega ravnanja z najdbo ter posledičnim poškodovanjem najdbe in najdišča.

Prepričan je, da lahko morebitne poškodbe na tovrstnih naključnih najdbah preprečijo le usposobljeni najditelji s temeljnim znanjem iz osnov arheologije, zato predlaga, da bi morala biti kakršna koli uporaba detektorja kovin, torej tudi tista, ki jo ZVKD-1 ne prepoveduje, pogojena z opravljenim tovrstnim tečajem. Na podoben način, z izpitom iz usposobljenosti, rešujejo problematiko nestrokovnega povzročanja škode kot obstranske posledice določene dejavnosti tudi na nekaterih drugih področjih, kot so npr.

lovstvo, radioamaterstvo, jadralsvo ipd. Izkušnje iz omenjenih področij kažejo, da so prav člani, ki imajo opravljen izpit, najboljši varuhi reda in upoštevanja pravil na svojem področju, zato ni posebnega razloga, da ne bi bilo tako tudi pri uporabi detektorjev kovin. Predlaga, da naj se poleg obveznega enkratnega izpita vzpodbuja tudi k stalnemu dopolnilnemu usposabljanju z javnimi vabili lastnikom detektorjev kovin za sodelovanje v arheoloških raziskavah.

V zvezi nagradami za naključno odkrite najdbe opozori na pomanjkljivost diktacije 26a. člena ZVKD-1, ki z besedico »lahko« najditelja napeljuje na misel, da bo »lahko« tudi prikrajšan za nagrado. Zato predlaga, da se sporna besedica v naslednjih spremembah ZKVD-1 črta, zaščito proračunskih sredstev (kar je verjetno bil eden od namenov vnosa besedice »lahko« v besedilo) pa doseže z alternativnim pristopom. Kot mogočo alternativo finančni nagradi, ki bi bila na izbiro poštenemu najditelju, predlaga možnost, da bo muzejska interpretacija najdbe na primeren način opremljena z njegovim imenom. Meni, da je samoljubje močno gonilo v ravnanju človeka in bi se zato marsikdo, v zameno za počastilni pripis ob eksponatu, odrekel denarnemu nadomestilu. Tako bi presegli potencial nezaupanja, ki ga vzbuja besedica »lahko« in prispevali k zmanjšanju potrebnih sredstev za morebitne denarne nagrade najditeljem.

- JŠ: opiše, kako so po uveljavitvi odloka o zavarovanju materialnih ostalin I. svetovne vojne vzpostavljen sistem izkaznic za nadzornike nekateri med njimi zlorabljali za nezakonito izkopavanje ostalin. Opozori na dogajanje na sejnih militarij, ki se jih udeležuje več tisoč zbiralcev in na katerih se povsem nenadzorovano kupuje, prodaja in menja nezakonito pridobljeno gradivo. Še vedno se dogajajo pravi pohodi skupin iskalcev iz tujine (zlasti Avstrije), ki na široko plenijo po odročnejših delih bojišč (pred časom je bil na udaru zlasti Kolovrat), in proti katerim je ob trenutnih kapacitetah in volji organov pregona težko kaj ukreniti.
- MP: v okviru razprave o potrebi po razglasitvi območij posebnega pomena kot prostorov rezervatnega varstva opozori na le dokumentarno izpričane in še neodkrite predmete velike zgodovinske vrednosti (npr. zakopani top 9. korpusa NOVJ, morebitna vozila pod vodami, razbitine letal ipd.), ki niso na zavarovanih območjih in pri katerih smo soočeni z latentno možnostjo, da si jih kdo protipravno prilasti.

Sklepi

1. Navzoči se strinjajo, da so med načrtovanimi koraki k boljšemu sodelovanju, vključno z izkoriščanjem možnosti, ki jih odpira Pravilnik o iskanju arheoloških ostalin in bi pripomogle k doseganju ciljev, zastavljenih ob sprejetju predpisa leta 2014, ključni zagotovitev ciklične in regijsko zasnovane izvedbe usposabljanj ter pritegnitev ljubiteljskih iskalcev v strokovno načrtovane in vodene arheološke raziskave. Izhodišče bi lahko bilo predhodno neformalno spodbujanje iskalcev, za katere je mogoče na podlagi preteklih izkušenj domnevati, da sprejemajo načela varstva javnega interesa in bi lahko z zgledom prispevali k promociji odgovornega iskanja med ostalimi.
2. Slovenskemu arheološkemu društvu se predlaga izdelava zasnove, organizacija in izvedba kampanj osveščanja lokalnih skupnosti o pomenu varstva arheološke dediščine kot skupne vrednote v obliki predavanj, okroglih miz in priložnostnih razstav, ki naj naglasijo problematiko plenjenja arheoloških najdišč in nezakonitega prilaščanja skupnega dobrega ter možnosti sodelovanja in povezovanja različnih ustanov in organizacij (šole, lovci, ribiči, organi pregona ...) pri preprečevanju oziroma omejevanju tovrstnih nelegalnih dejavnosti.
3. Ministrstvu se predlaga, da se v naslednji spremembi ZVKD-1 na smiseln način prepove (in sankcionira) kakršno koli neavtorizirano uporabo iskalnikov kovin na območju registriranih arheoloških najdišč. Na ta način bi se povečala učinkovitost varstva arheološke dediščine, trenutno omejenega zaradi pomanjkljivosti veljavnega določila, ki prepoved uporabe detektorjev brez ustreznega dovoljenja zožuje le na iskanje arheoloških ostalin in tako odpira možnosti za zlorabo, obenem pa preprečuje učinkovit pregon plenjenja.

Literatura / References

Council of Europe 1985, European Convention on Offences relating to Cultural Property. – *European Treaty Series* 119.

Hardy, S. A. 2017, Quantitative analysis of open-source data on metal detecting for cultural property: Estimation of the scale and intensity of metal detecting and the quantity of metal-detected cultural goods. – *Cogent Social Sciences* 3(1), 1–49.

Pravilnik 2014, Pravilnik o iskanju arheoloških ostalin in uporabi tehničnih sredstev za te namene. – *Uradni list RS* 49/2014, 5489–5490.

ZVKD 2008, Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). – *Uradni list RS* 16/2008, 1121–1145.

Spletni vir / Web source

Splet 1 / Web 1: http://www2.eheritage.si/eheritage/MK_Dokumenti/p0590_1.pdf (dostop 22. 3. 2019).
